

نظام سطح بندی خدمات رسانی سکونتگاه‌های روستایی در شهرستان پاسارگاد

علی شکور - دانشیار گروه جغرافیا، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران
فضل‌اله کریمی قطب‌آبادی^۱ - دانش آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد نجف‌آباد، نجف‌آباد، ایران

تاریخ پذیرش: ۹۳/۱۲/۲۵

تاریخ دریافت: ۹۳/۰۶/۱۰

چکیده

مراکز خدمات روستایی نقش بسیار با اهمیتی در ارائه امکانات و خدمات مورد نیاز روستاهای تحت نفوذ خود دارا می‌باشند؛ زیرا مراکز خدمات رسانی به عنوان پایگاهی برای ایجاد تحرک و میل به زیستن در نواحی روستایی تلقی می‌شوند. امروزه ساماندهی فضاهای روستایی در سه سطح منظومه، مجموعه و حوزه انجام می‌شود و البته مکانیابی هر کدام از فضاهای فوق با توجه به موقعیت جغرافیایی، دسترسی جمعیت، شبکه ارتباطی - زیربنایی، تقسیمات سیاسی - اداری و عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی انجام می‌گیرد. در این مقاله نظام سطح بندی خدمات روستایی در شهرستان پاسارگاد ارائه شده است. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی با رویکرد توسعه‌ای می‌باشد و اطلاعات مورد نیاز با استفاده از روش‌های اسنادی و میدانی گردآوری شده است. منابع کسب اطلاعات، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، سالنامه‌های آماری، شناسنامه آبادی‌های استان فارس و مصاحبه می‌باشد. نتایج این تحقیق نشان داده است که در سطح شهرستان پاسارگاد، شهرسعدت شهر به عنوان تنها مرکز منظومه روستایی می‌باشد. همچنین با توجه به معیارها و ملاک‌های مورد بررسی ۳ مرکز مجموعه و ۷ مرکز حوزه روستایی شناسایی شده است.

واژه‌گان کلیدی: سطح بندی، خدمات رسانی، منظومه، حوزه، مجموعه، پاسارگاد.

۱. مقدمه

استقرار سکونتگاه‌های انسانی در دوره‌های مختلف تاریخی تحت تأثیر عوامل طبیعی و نظام اقتصادی-اجتماعی بوده است. از این رو نظام پراکندگی سکونتگاه‌ها، بویژه سکونتگاه‌های روستایی به تبع شرایط طبیعی و نظام اقتصادی-اجتماعی بوده است (ضرابی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۸۱).

روستاهای کوچک و پراکنده در پهنه سرزمین با مشکلاتی همچون خدمات رسانی، ارتباطات و دسترسی‌ها از یک طرف و اهمیت نگهداشت و پایداری این مجتمع‌های زیستی به عنوان کانون‌های تولید منابع کشاورزی از سوی دیگر روبرو هستند. براین اساس لزوم توجه به سازمان فضایی - کالبدی روستاها و تعیین مکان‌های مناسب برای استقرار مراکز خدماتی، فعالیت‌های اقتصادی یا اجتماعی، به دلیل گسترش فعالیت‌ها به ویژه تولید کشاورزی و ساماندهی و توزیع صحیح خدمات در عرصه‌های مختلف، امری اجتناب‌ناپذیر می‌نماید (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۶: ۸۶). بنابراین سطح بندی سکونتگاه‌ها و تعیین مراکز عملکردی در سطح محلی، روشی برای سلسله مراتبی کردن ارائه خدمات و مشخص کردن مراکز در سطح محلی است که توان ارائه خدمات بهینه به روستاهای همجوار را داشته باشند و روستاهای اقماری نیز بتوانند به نحو مطلوبی به خدمات دسترسی داشته باشند.

برای ساماندهی روابط بین شهر و روستا و نیز بین روستاها، انتخاب و تجهیز سلسله مراتبی مرکز خدمات رسانی اهمیت خاص دارد و هدف نهایی باید در راستای تحقق اهداف توسعه، یعنی ارتقا استانداردهای زندگی، توزیع بهینه درآمد، تغییر ساختاری (مثلاً در توزیع جمعیت، مراحل صنعتی شدن و تمرکز زدایی صنعتی و نهایتاً حمایت از تعادل ملی) باشد (Robinson, 1975: 125). عدم وجود شبکه سلسله مراتبی کارا و منظم در زمینه توزیع مناسب خدمات و فعالیت‌ها در بین مراکز شهری و روستایی بر مبنای قابلیت‌ها، توان‌ها و نیازها منجر به عدم تعادل فضایی در میان این مراکز در سطوح مختلف کشور شده است (shamsodini & al, 2011: 5794). در واقع ایجاد محیطی توان بخش برای برخورداری از حیاتی طولانی، سالم و خلاق هدف اساسی است (آسایش، ۱۳۷۱: ۷) و این ممکن نیست مگر آن که مشکلات توسعه روستاها در ایران به ویژه خلاء استراتژی‌های قانونی و مقرراتی بر طرف شوند (شکویی، ۱۳۶۵: ۵).

از نظر عملیاتی، کشورهای موفق در زمینه توسعه روستایی با اتخاذ رویکردهای مناسب، شرایط زندگی در روستاها را قابل رقابت با شهر ساخته‌اند (Rouch, 1990: 47): برای نمونه در بریتانیا، مهمترین سیاستی که برای ایجاد تعادل قبل از جنگ جهانی صورت گرفت، ایجاد کمیسیون‌هایی به منظور هماهنگی برنامه صنعتی منابع عقب افتاده با توجه به موضوع تفاوت ویژگی‌های جغرافیایی آن‌ها بود (وئوقی، ۱۳۶۷: ۸). به موازت این مهم، سیاست سکونتگاه‌های مرکزی، یکی از مهمترین خط‌مشی‌های مورد استفاده برای برنامه‌ریزی و توسعه سکونتگاه‌های روستایی بوده است و در طرح‌های توسعه دهه‌های ۵۰، ۶۰ و ۷۰ و طرح‌های دهه‌های ۷۰ و ۸۰ در مقیاس کانتی‌ها، به طور گسترده به کار رفته‌اند. براساس این سیاست، امکانات مسکن، اشتغال و خدمات در سکونتگاه‌های محدود و معینی متمرکز شده است و سهم سایر سکونتگاه‌ها از این امکانات ضعیف می‌باشد (رضوانی، ۱۳۷۹: ۹۹).

در آمریکا سیاست عمومی دولت، کاهش تفاوت شهر و روستا و کمک به مناطق عقب افتاده تر، گسترش فرصت‌های شغلی، ایجاد کالج‌های روستایی، عمده کردن مسائل شهری و ایجاد موج ضد شهری همراه پایین بودن هزینه زندگی، مالیات و عوارض در پیرامون منجر به مهاجرت معکوس شده است (بهبروز، ۱۳۷۲: ۱۲).

در کوبا، کاهش تقدم شهری هاوانا، برابری در سرمایه گذاری استانی و غلبه بر اختلافات در آمد بین شهر و روستا سه اقدام اساسی بوده است (Susman, 1987: 59). همچنین برنامه صنعتی کردن روستا از اولویت خاصی برخوردار است (Sing, 1979:13).

در سطح شهرستان پاسارگاد بیش از نیمی از جمعیت آن در سطح روستاها ساکن می‌باشند. اهمیت سطح بندی خدمات در سطح روستاهای این شهرستان تا به آن حد می‌باشد که می‌توان از طریق آن به تثبیت جمعیت در سطح روستاها امیدوار بود و از مهاجرت‌های گسترده روستایی در سطح این شهرستان جلوگیری کرد. بنابراین در این مقاله کوشش شده است تا سطح بندی خدمات روستایی در شهرستان پاسارگاد مورد بررسی قرار گیرد. بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰، این شهرستان ۳۱۵۰۴ نفر جمعیت داشته است که از این تعداد ۱۵ نفر غیرساکن، ۱۴۶۱۳ نفر در مناطق روستایی و ۱۶۸۷۶ نفر در نقاط شهری ساکن بوده‌اند (سالنامه آماری سال ۱۳۹۱ استان فارس).

۲. مروری بر ادبیات تحقیق

۲-۱. پیشینه تحقیق

در باب مدیریت روستایی، تحقیقات، مطالعات، گزارش و مقالاتی به رشته تحریر در آمده و گروه‌های علمی نظیر: جغرافیا، مدیریت، جامعه شناسی و ... بدان پرداخته‌اند و عمدتاً در این پژوهش‌ها صاحب نظران به فراخور جهان بینی و زمینه علمی خویش از زوایا و ابعاد گوناگون مدیریت روستایی را مورد بررسی قرار داده‌اند. اما در خصوص دهیاری‌ها به عنوان مدیریت نوین روستایی با توجه به سابقه اندکی که از زمان تشکیل و تأسیس دارند، تحقیقات محدودی صورت گرفته است و در زمینه نقش آنان در پایداری جمعیت در روستاها کمتر پژوهشی انجام شده است. از جمله تحقیقات، مقالات و گزارش‌هایی که در این ارتباط نگارندگان به آن‌ها دسترسی داشته‌اند عبارتند از:

ریاحی و کریمی نسب (۱۳۹۲) در مقاله‌ای تحت عنوان "ارزیابی عملکرد دهیاری‌ها در توسعه فضایی - کالبدی سکونتگاه‌های روستایی مطالعه موردی: بخش کردیان شهرستان جهرم" به این نتیجه رسیدند که در بررسی عملکرد دهیاران، بهسازی و مقاوم سازی مساکن و کیفیت خدمات عمومی روستا مثبت و مکانیابی خدمات و تأسیسات منفی بوده است. قدیری معصوم و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهشی تحت عنوان "آسیب شناسی دهیاری‌های استان آذربایجان شرقی: مطالعه موردی: شهرستان بستان آباد" به این نتیجه رسیدند که فعالیت‌های پراکنده و بدون انسجام در منطقه مورد مطالعه از مسائل و چالش‌های جدی مدیریت روستایی است. فیروزآبادی و جاجرمی (۱۳۹۱) در تحقیقی با عنوان "وضعیت رضایت روستاییان و عوامل مرتبط با آن از عملکرد دهیاری‌ها مطالعه موردی: روستاهای استان قزوین" دریافتند که دهیاری‌ها توانسته‌اند که در روستاهایی که فاقد مدیریت بوده‌اند با انجام کارهای عمرانی مانند: آسفالت معابر و تأمین پاکیزگی محیط، رضایت نسبی را کسب کنند.

فراهانی و رستم خانی (۱۳۹۱) در مقاله شان "بررسی و ارزیابی نقش دهیاری‌ها بر کیفیت زندگی در روستاها؛ مطالعه موردی: دهستان کرسف شهرستان خدابنده" به این نتیجه رسیدند که بدون دهیاری وجود داشت و فقط در حیطه گذران اوقات و فراغت تفاوت معنی‌داری مشاهده نشد. استعلاجی و همکاران (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان "نقش دهیاری‌ها در توسعه روستایی" دریافتند که با عملکرد شایسته دهیاری‌ها می‌توان در جهت توسعه پایدار روستایی گام برداشت. مقاله جعفری نژاد و همکاران (۱۳۸۹) تحت عنوان "بررسی جایگاه دهیاری‌ها به عنوان نهادهای میانجیگری بین دولت و مردم (مورد مطالعه: روستاهای شهرستان نجف‌آباد)" نشان داد که روستاییان با وجود اینکه رضایت نسبتاً بالایی از دهیاران دارند، از سازمان‌های متولی توسعه‌ی روستایی که در روستاها به فعالیت می‌پردازند، رضایت نسبتاً خوبی ندارند. فرهادی و زارع (۱۳۸۹) در مطالعه مدیریت روستایی چین با رویکرد حکمروایی نشان می‌دهند که در سه مقطع زمانی اولیه مدیریت

روستایی در کشور چین بر اصول سنتی حاکم بر جامعه استوار بوده است ولی بعد از وقوع انقلاب دوم در چین، مدیریت روستایی و حکم‌روایی محلی در کشور چین دستاوردهای چشم‌گیری داشته است و از جمله سبب شکوفایی روستاها از نظر اجتماعی-اقتصادی افزایش مشارکت در امور فرهنگی روستاها، افزایش مشارکت مدنی و انتخابات آزاد در روستاها شده است. بزی و هدایتی (۱۳۸۹) در مطالعه روند تحولات مدیریت روستا در ایران با تأکید بر عملکرد شوراها نشان می‌دهند که شوراها به جز در مواردی که با کمبود یا نبود اعتبارات و امکانات لازم مواجه بوده‌اند، عملکرد مثبتی داشته‌اند. نعمتی و بدری (۱۳۸۶) در ارزیابی نقش کارکردی نظام نوین مدیریت روستایی به مقایسه و بررسی رابطه میان عوامل ساختاری، اجتماعی و اقتصادی با میزان موفقیت دهیاری‌ها در روستاهای کوچک و بزرگ پرداخته شده است. آن‌ها در این تحقیق به این نتیجه رسیدند که جمعیت به عنوان یک شاخص اساسی نقش مهمی در میزان موفقیت دهیاری‌ها دارد. شرایط موجود برای فعالیت دهیاری‌ها کاملاً به نفع روستاهای بزرگ و به زیان روستاهای کوچک است.

افتخاری و همکاران (۱۳۸۶) در پژوهشی تحت عنوان "نگرشی نو به مدیریت روستایی با تأکید بر نهادهای تأثیرگذار"، به بررسی نهادهای تأثیرگذار در مدیریت توسعه روستایی (دولت، مردم و بازار) پرداخته و این سؤال را مطرح نموده که آیا مدیریت مشارکتی می‌تواند منجر به شکل‌گیری ترکیب مناسبی از بازیگران عرصه مدیریت روستایی شود؟ یافته‌های این تحقیق مبین این نکته است که امروزه نوع مدیریت در جامعه روستایی برای نیل به توسعه پایدار که در آن انسان محور توسعه بوده و هدف نهایی آن نیز رساندن انسان به رضایتمندی در زندگی خود است، مدیریت مشارکتی یا نوین است و یکی از ارکان اصلی مدیریت و توسعه روستایی توانمندسازی است. لهسایی‌زاده (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان مدیریت روستایی در ایران معاصر به این نتیجه رسیده است که حفظ نظم روستایی در هر سه دوره (قبل از اصلاحات ارضی، بین اصلاحات ارضی تا انقلاب اسلامی و بعد از آن) مشکلات خاص خود را داشته و امروز نیز روستاهای ایران با وجود دارا بودن نهادی رسمی برای مدیریت روستا از یک خلأ مدیریتی رنج می‌برند. آنچه می‌تواند راه حل این معضل اجتماعی باشد، پیوند زدن نهاد کنترل روستایی مردمی با ساختار رسمی جامعه است.

قاسم‌نژاد درویشی (۱۳۸۵) با بررسی مقایسه‌ای مدیریت روستایی نشان می‌دهد که مدیریت روستایی در قبل و بعد از انقلاب اسلامی در جهت توسعه روستاها بوده است. بین مدیریت روستایی در قبل و بعد از انقلاب ارتباط وجود داشته و در تکمیل روند مدیریت روستایی نقش مردم در بعد از انقلاب اسلامی بیشتر شده است همچنین روستاهای برخوردار از امکانات محیطی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی از مدیریت مطلوبتری برخوردار بوده‌اند. یاری بداغ (۱۳۸۹) با عنوان بررسی نقش مدیریت روستایی (شوراهای اسلامی و دهیاری) در توسعه روستایی انجام شده نتایج نشان می‌دهد که ۶۴/۴ درصد از پاسخ‌گویان هدف از ایجاد مدیریت روستایی را اجرای طرح هادی، راه‌سازی، اداره روستا، خدمات رسانی به روستا و رسیدگی به مشکلات روستا می‌دانند. ۴۷/۶ درصد پاسخ‌گویان نقش مدیران در توسعه روستایی را زیاد ارزیابی کرده‌اند که ۴۵/۵ درصد بر توسعه فیزیکی-کالبدی معتقد بودند. ۵۴/۳ درصد از پاسخ‌گویان حمایت کافی دولت، آموزش، تجربه کافی، منابع مالی پایدار، مشارکت مردم و ابتکار و نوآوری را از عوامل مؤثر به موفقیت مدیران روستایی می‌دانند. نتایج مطالعات چوپچیان و همکاران (۱۳۸۶) در بررسی عوامل مؤثر بر عملکرد دهیاری‌های استان گیلان نشان می‌دهد که متغیرهایی که بر عملکرد دهیاران تأثیر معنی‌دار داشته‌اند عبارتند از: همکاری سازمان‌ها، رضایت شغلی دهیار، مشارکت مردمی، درآمد دهیاری و تجهیزات و امکانات دهیاری‌ها.

محسن علی‌نی (۱۳۸۵) در بررسی زمینه‌های تاریخی و چالش‌های ساختاری مدیریت روستایی در ایران معتقد است که مدیریت روستایی در ایران از گذشته‌ی دور تاکنون با چالش‌های ساختاری و مسائل و مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو بوده است. از یک سو با توجه به تغییر شرایط و مقتضیات زمانی، دیگر ساختار سنتی اعمال مدیریت در مناطق روستایی قادر به حل و فصل مشکلات این جامعه‌ی تولیدکننده نبوده و از دیگر سو، ساختار جدید مدیریت روستایی که متنی بر مشارکت مردم در امور و برنامه‌ریزی از پایین به بالا است به دلایل متعدد از جمله غیر بومی بودن و ریشه در بطن

جامعه‌ی ایرانی نداشتن نتوانست جایگاه خود را پیدا نماید. مهدوی و نجفی کانی (۱۳۸۴)، در پژوهشی با عنوان دهیاری‌ها تجربه‌ای دیگر در مدیریت روستاهای ایران ضمن بررسی مسائل مدیریتی در ایران و تبیین چگونگی تشکیل دهیاری‌ها، نقاط قوت و ضعف آن‌ها را مورد تجزیه تحلیل قرار داده است. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که فعالیت‌های دهیاران گواه بر این مدعاست که امروزه دهیاران می‌توانند نقش مهمی در توسعه روستایی به ویژه بهبود اوضاع کالبدی - فیزیکی روستا ایفاء نمایند. عبدالهیان و همکاران (۱۳۸۵) در مقاله‌ای تحت عنوان اندازه گیری عملکرد مدیریت روستایی در ایران بر اساس عوامل تأثیرگذار بر فرآیند مدیریت روستاهای ایران، با طراحی فرمول اندازه گیری عملکرد مدیریت روستایی، ابزاری را برای سیاست‌گذاری‌های مدیریتی در روستاها فراهم نموده‌اند تا با کاربرد این ابزار بتوان اصلاح لازم را در حوزه ضعف‌های نظام مدیریت روستایی ایجاد کرد.

تقدیمی و همکاران (۱۳۸۹) در پژوهشی به این نتیجه دست یافتند که دهیاری در روستاهای بزرگ به مراتب موفق‌تر از روستاهای کوچک عمل کرده و با توجه به موارد قانونی و شرایطی که برای فعالیت دهیاری‌ها در نظر گرفته شده است می‌توان دریافت که جمعیت ملاک تعیین کننده‌ای برای موفقیت دهیاری‌هاست البته بیان این مساله به معنای پذیرش جمعیت به عنوان یک ملاک کلی برای ارائه خدمات به دهیاری‌ها نمی‌باشد. حسونود (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان تجربه دهیاری‌ها، موانع توفیق و کارکردهای آن‌ها؛ مطالعه موردی دهیاری‌های شهرستان سلسله در استان لرستان متغیر موانع و مشکلات اجرایی و پشتیبانی بیشترین تأثیر را در عدم توفیق دهیاری‌ها دارد و مشکلات مالی، اجتماعی، مشکلات مربوط به شخص دهیار و مشکلات قانونی در رده‌های بعد قرار دارند.

۲-۲. مبانی نظری

۲-۲-۱. مدیریت و مدیریت روستایی

بسیاری از نظریه‌ها و مدل‌های توسعه به تحلیل و تبیین غیرفضایی پدیده‌های اجتماعی - اقتصادی پرداخته‌اند. اینگونه نظریات دارای سابقه دیرینه تری نسبت به مدل‌های توسعه منطقه‌ای هستند. برخی نظریه‌های رشد و توسعه اقتصادی توسط اقتصاد دانان کلاسیک ارائه گردیده است و اقتصاد دانان نئوکلاسیک نیز در پیشبرد و تکمیل این نظریه‌ها و مدل‌ها نقش مهمی ایفا کرده‌اند. بسیاری از این نظریه‌ها صرفاً به توصیف و تحلیل پدیده توسعه و تبیین عوامل مؤثر بر آن‌ها پرداخته‌اند بدون این که راه حلی در این زمینه ارائه دهند. اما نیاز در دهه‌های ۱۹۵۰ به بعد باعث شد تا نظریه‌ها و مدل‌هایی ارائه گردند که حاوی نسخه‌هایی برای توسعه جوامع و مناطق عقب مانده باشند. نظریه فشار همه جانبه^۱ رودان^۲، استراتژی رشد متعادل^۳ نورکس^۴ و استراتژی رشد نامتعادل^۵ هیرشمن نمونه‌ای از این استراتژی‌ها و مدل‌هاست (Agarwal, 1993: 92).

هیرشمن و میردال از جمله کسانی بودند که کاربردهای مکانی فرآیند توسعه را شناختند و در جهت ایجاد پیوند و ارتباط میان مدل‌های رشد و نظریه‌های توسعه منطقه‌ای قدم‌های مهمی برداشتند. هیرشمن با ابداع مفاهیم اثرات قطبی شدن^۶ و نشست به پایین^۷ و میردال با تأکید بر اثرات پنخس^۸ و اثرات واپس روی^۹ سعی

1. big push strategy
2. Rodan
3. Balanced growth strategy
4. Nurkes
5. unbalanced growth strategy
6. polarization effects
7. tricking- Down
8. spread effects
9. Backwash effects

کرده‌اند تا از مکانیسم‌های قطب رشد و نقاط شهری و سرایت آثار و پیامدهای توسعه به نواحی روستایی اطراف حمایت کنند. از سوی دیگر جان فریدمن به رشد یکپارچه و توسعه نواحی از طریق چند بخش هسته‌ای که نهایتاً به توسعه متوازن منجر می‌گردد، تأکید داشت.

در این میان میسرا سعی کرد تا با ارائه یک مدل سلسله‌مراتبی، الگویی مناسب با شرایط و ویژگی‌های توسعه روستایی در کشورهای جهان سوم ارائه دهد. او در این مدل مراتب پنج مرحله‌ای که شامل روستای مرکزی^۱ در سطح محلی، مراکز خدمات^۲ در سطح مناطق خرد، نقاط رشد^۳ در سطح مناطق میانی، مراکز رشد^۴ در سطح منطقه‌ای و قطب‌های رشد^۵ در سطح ملی پیشنهاد داد (Misra, 1976:53). از آن زمان به بعد، برخی از این الگوها در کشورهای در حال توسعه در حوزه توسعه روستایی به اجرا گذاشته شد که بعضی از آن‌ها نیز آثار بسیاری را به همراه داشت و جنبه‌هایی از این الگوها نیز در برنامه‌ریزی و ساماندهی روستایی در ایران به کار گرفته شد (کلانتری و همکاران، ۱۳۸۲: ۴۴).

۲-۲-۲. ضوابط کلی سطح بندی

بر اساس مصوبه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران در دی ماه ۱۳۷۸ در ارتباط با ساماندهی فضاهای روستایی بر مبنای آستانه‌های جمعیتی و دسترسی‌ها، سه سطح متمایز، شده است که هر کدام به تناسب قلمرو، تجهیز می‌شوند. سطح پایه در سلسله مراتب مذکور، حوزه‌های روستایی است که تعدادی از آن‌ها در قالب یک مجموعه قرار می‌گیرند. هم‌چنین پوشش تعدادی از حوزه‌ها و مجموعه‌ها توسط کانون‌های شهری یا روستایی-شهری یا بعضاً روستایی منظومه را شکل می‌دهند. بر این مبنای، آستانه‌های توسعه در مناطق روستایی متناسب با سطح بندی فضا به قرار زیر است:

- حوزه روستایی

حوزه روستایی، از اجتماع چند آبادی هم‌جوار در یک حوزه جغرافیایی پیوسته شکل گرفته است که دارای ۲ تا ۵ هزار نفر جمعیت است. شعاع پوشش مرکزیت حوزه حداکثر ۱۰ کیلومتر و وسعت آن کمتر از ۳۰۰ کیلومتر مربع است. خدماتی خاص برای مرکزیت حوزه در نظر گرفته شده و برای دسترسی آسان سکونتگاه‌های اقماری به آن‌ها راه‌های دسترسی باید تأمین و تجهیز شوند.

- مجموعه روستایی

مجموعه‌های روستایی، تجمعی از چند حوزه روستایی است که به دلایلی به هم پیوسته و وابسته‌اند. قلمرو مجموعه‌ها غالباً منطبق با محدوده دهستان‌هاست و جمعیت تحت پوشش آن‌ها حداکثر ۱۰ هزار نفر است. اگر چه برخی از آن‌ها، تحت شرایطی بیش از ۱۰ هزار نفر جمعیت دارند.

- منظومه روستایی

وسیع‌ترین قلمرو فضایی برای پوشش خدماتی در محیط روستایی، منظومه است که با مرکزیت یک کانون شهری، روستا-شهری یا روستایی شکل می‌گیرد. بدین ترتیب منظومه‌ها، تعدادی مجموعه و حوزه روستایی

1. central village
2. service centers
3. Growth points
4. Growth centers
5. Growth poles

پیرامون یک کانون برتر جمعیت است که با جمعیتی بین ۲۰ تا ۴۰ هزار نفر، حدود ۵۰ تا ۱۰۰ آبادی را تحت پوشش قرار داده و مرکزیت آن از بالاترین سطح خدماتی برخوردار می‌شود. قلمرو منظومه تا حدودی منطبق با محدوده بخش‌ها در تقسیمات اداری - سیاسی کشور است. بنابراین محیط روستایی کشور، با حدود ۸۰۰ منظومه سامان می‌یابد که مرکزیت این فضاها، کانون‌های شهری موجود و آتی است و بدین ترتیب، منظومه‌ها بستر توسعه هماهنگ شهری، روستایی و منطقه اتصال نظام شهری با محیط روستایی خواهند بود (وزارت مسکن، ۱۳۷۸: ۳۷). جدول (۳) نشانگر خدمات پیش‌بینی شده برای مرکزیت منظومه‌ها، مجموعه‌ها و حوزه‌ها بر اساس استانداردهای خدمات رسانی است که در مجموع شامل حدود ۸۰ کارکرد خدماتی - رفاهی، زیربنایی، تولیدی، بازرگانی و پشتیبانی تولید، اداری، مدیریتی، بهداشتی، درمانی، آموزشی، فرهنگی و ورزشی می‌شوند.

جدول ۱. آستانه‌های توسعه و خدمات مناسب برای فضاهای روستایی بر اساس استانداردهای خدمات رسانی به محیط روستایی

خدمات مناسب برای تجهیز فضاهای روستایی	جمعیت مرکز (نفر)	آستانه جمعیتی (نفر)	فضای توسعه
مرکز آموزش فنی حرفه‌ای، مرکز بهداشتی - درمانی روستایی با تسهیلات زایمانی و بهداشتکار دهان و دندان + داروخانه، بیمارستان کوچک، راه آسفالت، ترمینال، دفتر پست و شبکه تلفن، ناحیه صنعتی + کتابخانه عمومی + مجموعه فرهنگی و هنری، سینما، مجموعه ورزشی، رستوران و سالن پذیرایی، دفتر حفظ میراث فرهنگی، پمپ بنزین، صنایع سبک، مرکز خدمات روستایی، تعمیرگاه ماشین آلات و وسایط نقلیه، مرکز آموزش و ترویج صنایع دستی و خانگی مراکز خرید و فروش کالا، فروشگاه تعاونی، بخشداری، شهرداری، حوزه انتظامی، اداره ثبت احوال، نمایندگی آموزش و پرورش، دبیرستان + مدرسه راهنمایی + دبستان، نهضت سوادآموزی، مجتمع بهزیستی.		۲۰۰۰۰-۴۰۰۰۰	منظومه
دبیرستان، مرکز بهداشتی، درمانی روستایی، کشتارگاه بهداشتی، مجتمع بهزیستی، دفتر پست و مخابرات، طرح بهسازی، خانه سازمانی، کتابخانه، مجموعه ورزشی روباز، پارک بازی کودکان، بانک، شرکت تعاونی روستایی، پمپ بنزین یا جایگاه مواد سوختی، دفتر دامپزشکی، دفتر جهاد، دهرداری، مدرسه راهنمایی، دبستان، نهضت سوادآموزی، داروخانه	۲۰۰۰-۵۰۰۰	۵۰۰۰-۱۰۰۰۰	مجموعه
آموزش قبل از دبستان، دبستان، راهنمایی، دبیرستان، خانه بهداشت، شبکه آب آشامیدنی، دفتر ترویج کشاورزی، راه روستایی، برق، نمایندگی یا صندوق پست، مرکز تلفن، طرح هادی، امکانات ورزشی روباز، شورای اسلامی، پاسگاه انتظامی، نهضت سوادآموزی، داروخانه، بانک، شرکت تعاونی	۲۰۰۰-	۵۰۰۰-	حوزه
خدمات ساده شامل: دبستان، خانه بهداشت، آب آشامیدنی، راه دسترسی برق، تلفن	-	-	روستاهای اقماری
خدمات ساده، خدماتی متناسب با اندازه جمعیت	-	-	روستاهای مستقل

منبع: وزارت جهاد کشاورزی: ۱۳۷۹: ۱۳-۱۲ (با اصلاحات)

۳. روش شناسی تحقیق

روش تحقیق توصیفی - تحلیلی با رویکرد توسعه‌ای می‌باشد و اطلاعات مورد نیاز از دو روش اسنادی و میدانی گردآوری شده است. بدین منظور بخشی از منابع اطلاعاتی مورد نیاز از مراکز معتبر مانند کتابخانه استاندارد فارسی، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰، سرشماری کشاورزی سال ۱۳۸۲ و شناسنامه آبادی‌های استان فارس گردآوری شده است و بخشی دیگر نیز از طریق مصاحبه با تعدادی از

دهیاران در سطح شهرستان پاسارگاد، گردآوری شده است. در زمینه چگونگی تعیین منظومه‌ها، مجموعه‌ها، حوزه‌ها و سطح بندی سکونتگاه‌های روستایی از روش کارکردی استفاده شده است. این روش در ایران به دلیل کمبود سرمایه برای ایجاد تأسیسات در روستاها، می‌تواند روش مناسبی باشد؛ زیرا که امکانات موجود در نواحی روستایی مورد بهره برداری قرار می‌گیرد (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۲: ۱۴۳). با توجه به شرایط روستاهای منطقه مورد مطالعه از نظر برخورداری از خدمات، با مراجعه به شناسنامه آبادی‌های شهرستان پاسارگاد در سال ۱۳۹۰ و مصاحبه با تعدادی از دهیاران منطقه نسبت به جمع آوری اطلاعات مورد نیاز اقدام شد. سپس با لحاظ امتیاز لازم بر اساس جمعیت و بر اساس معیارهای محیطی، اقتصادی، اجتماعی، اداری و سیاسی، وضعیت راه‌های دسترسی و سوابق تاریخی به انتخاب روستاهای حوزه، مجموعه، منظومه و همچنین مراکز آن‌ها اقدام شده است. بدین صورت که پس از شناخت روستاهای حوزه و مراکز آن‌ها، از به هم پیوستن چند حوزه یک محیط و نهایتاً از به هم پیوستن چند مجموعه یک منظومه شناسایی شده است.

۴. محدوده مورد مطالعه

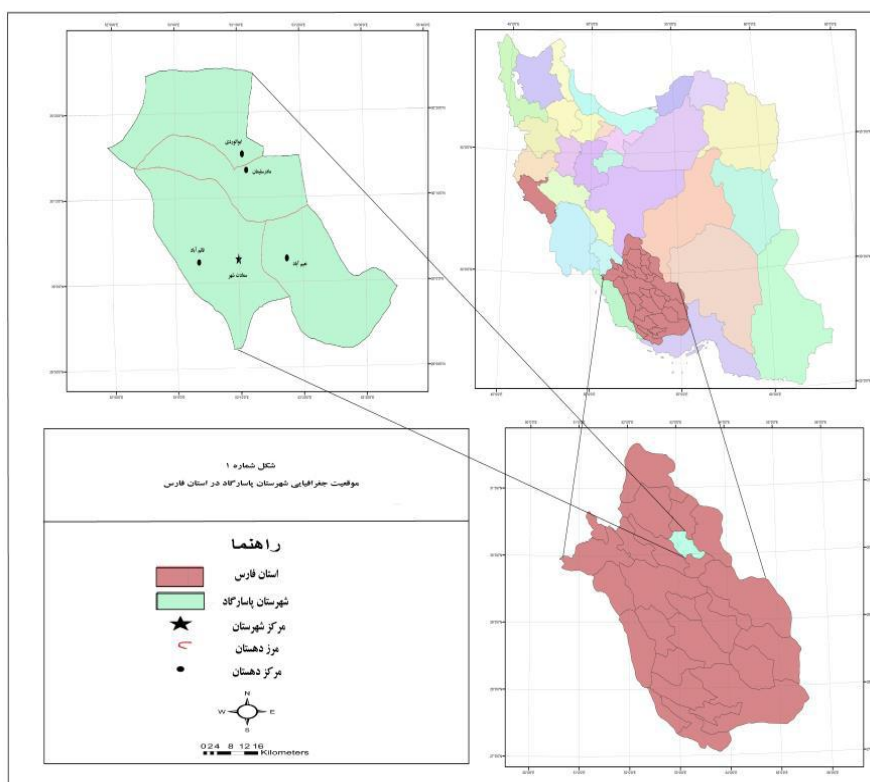
محدوده مورد مطالعه شهرستان پاسارگاد می‌باشد. این شهرستان براساس آخرین تقسیمات سیاسی دارای ۲ شهر، ۲ بخش، ۴ دهستان و ۹۹ آبادی بوده است که از این تعداد، ۶۲ آبادی دارای سکنه و ۳۷ آبادی خالی از سکنه می‌باشد (سالنامه آماری سال ۱۳۹۱ استان فارس).

جدول ۲. توزیع جمعیت روستایی شهرستان پاسارگاد به تفکیک دهستان (۱۳۹۲)

بخش	دهستان	جمعیت	مرکز دهستان	تعداد آبادی	آبادی بالای ۱۰ خانوار
مرکزی	کمین	۶۲۲۹	قائم آباد	۳۳	۱۳
	سرپنیران	۱۸۵۷	نعیم آباد	۱۸	۱۳
پاسارگاد (هخامنش)	ابوالوردی	۲۴۵۵	ابوالوردی	۲	۲
	مادرسلیمان	۴۰۷۲	مادرسلیمان	۹	۳
جمع		۱۴۶۱۳	-	۶۲	۳۱

منبع: نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان پاسارگاد، ۱۳۹۰

شکل ۱. جایگاه محدوده مورد مطالعه در تقسیمات کشوری

۵. یافته‌های تحقیق

۵-۱. معیارهای سطح بندی

- در راستای توسعه روستایی لازم است روستاها از خدمات و امکانات بهره مند شوند، اما به دلیل محدودیت امکانات مالی دولت و ملاحظات دیگر نمی‌توان به همه روستاها و آبادی‌های امکانات داد؛ لذا باید بررسی کرد چه امکاناتی باید به چه روستاهایی داده شود. همچنین ضرورت‌هایی وجود دارد که سلسله مراتب سکونتگاه‌های روستایی را اجتناب ناپذیر می‌سازد. برخی از این ضرورت‌ها شامل موارد زیر است:
- ضرورت توزیع بهینه امکانات اساسی برای تقویت ساختارهای اقتصادی در راستای توسعه روستایی.
  - بر اساس دیدگاه سیستمی هر روستا مانند جزئی از سیستم باید نقشی در خود بر عهده گیرد.
  - با توجه به اهمیت موارد بالا و در نظر داشتن ملاک‌های زیر به سطح بندی روستایی اقدام شده است:
  - جمعیت و روند تحولات آن (امتیاز بیشتر برای جمعیت بیشتر با آهنگ رشد مثبت و بیشتر)
  - موقعیت مکانی مناسب برای پوشش دادن آبادی‌های پیرامون.
  - توان اقتصادی و قابلیت‌های توسعه (منابع طبیعی و زمینه‌های مناسب برای توسعه کلیه بخش‌های اقتصادی).
  - خدمات موجود در هر روستا (۴۷ خدمت) براساس موجود بودن، اهمیت و نقش آن در مناطق روستایی.
  - وضعیت سیاسی- اداری و فاصله روستاها از مراکز شهرستان، مرکز بخش و دهستان.
  - نوع راه آسفالت، شوسه، خاکی و مال رو- مرزی بودن و موقعیت استراتژیکی- امنیتی (یاسوری، ۱۳۸۳: ۱۹۲).

جدول ۳. توزیع جمعیت در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان پاسارگاد در طبقات جمعیتی (۱۳۹۰)

طبقات جمعیتی (خانوار)	تعداد آبادی	درصد	جمعیت	درصد
کمتر از ۱۰ نفر	۳۱	۵۰	۳۵۰	۲/۴
۱۰-۱۹	۶	۹/۶۸	۲۸۲	۱/۹۳
۲۰-۴۹	۱۱	۱۷/۷۴	۱۳۱۶	۹
۵۰-۹۹	۴	۶/۴۵	۱۰۹۲	۷/۴۷
۱۰۰-۲۴۹	۴	۶/۴۵	۲۲۵۸	۱۵/۴۵
۲۵۰-۴۹۹	۳	۴/۸۴	۳۲۰۰	۲۱/۹
۵۰۰-۹۹۹	۳	۴/۸۴	۶۱۱۵	۴۱/۸۵
+۱۰۰۰	۰	۰	۰	۰
جمع	۶۲	۱۰۰	۱۴۶۱۳	۱۰۰

منبع: شناسنامه آبادی‌های استان فارس (۱۳۹۰) و محاسبات نگارنده‌گان

بر اساس اطلاعات جدول (۳)، ۰/۰۶ درصد جمعیت روستایی در آبادی‌های کمتر از ۲۰ نفر ساکن هستند که این طبقه کمترین جمعیتی در روستاهای شهرستان پاسارگاد می‌باشند و ۴۲/۶۷ درصد جمعیت در آبادی‌های ۱۰۰۰ نفر و بیشتر ساکن می‌باشند که این طبقه جمعیتی بیشترین مرکز جمعیت را در خود جای داده است؛ به عبارتی نزدیک به نیمی از جمعیت روستایی در سطح شهرستان پاسارگاد در روستاهای بیشتر از ۱۰۰۰ نفر ساکن می‌باشند.

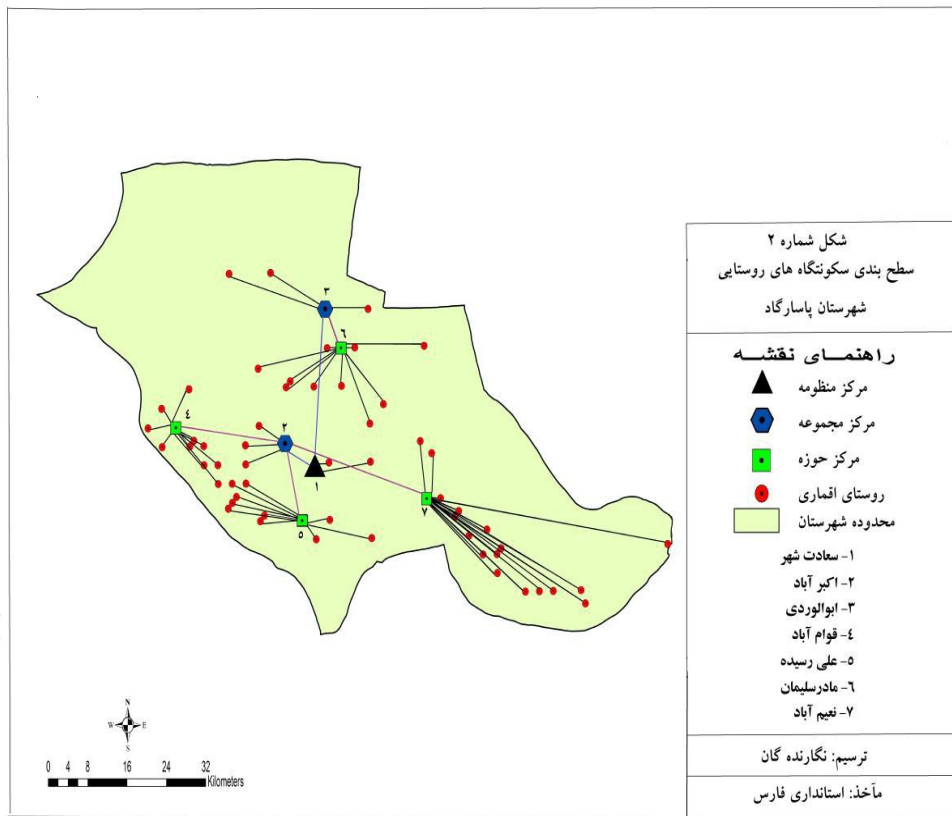
۵-۲. نتایج سطح بندی

پس از بررسی نظام فعلی استقرار سکونتگاه‌ها، شبکه خدماتی موجود روستایی، توان عملکردی سکونتگاه‌ها بر اساس موقعیت جغرافیایی، جمعیت، امکانات موجود، شبکه ارتباطی- زیربنایی، تقسیمات سیاسی- اداری، مرکزیت سیاسی- اداری و مسایل امنیتی - استراتژیکی، اقدام به مشخص ساختن سکونتگاه‌ها در قالب منظومه‌ها، مجموعه‌ها، حوزه‌ها، اقرارها و سپس سطح بندی آن‌ها گردید. در نظام خدمات رسانی، منظومه بزرگ ترین سطح محسوب می‌شود که براساس ملاک‌های مختلفی از جمله امکانات موجود، جمعیت، سهولت دسترسی، توپوگرافی، تقسیمات اداری - سیاسی و... مشخص می‌شود. در شهرستان پاسارگاد ۱ منظومه بر اساس ملاک‌های مختلف مشخص شده است. به علت این که مراکز که جمعیت آن‌ها بین ۲۰۰۰ تا ۵۰۰۰ نفر برای تعیین مرکز منظومه‌های روستایی مشخص شده است، فقط شهر سعادت شهر می‌باشد که مرکز شهرستان پاسارگاد است. همچنین در سطح این شهرستان ۲ مرکز مجموعه خدماتی شناخته شده است که این مراکز ابوالوردی و اکبرآباد می‌باشد و ۷ حوزه خدمات روستایی در سطح منطقه شناسایی شده است که این مراکز، روستاهای نعیم‌آباد، علی رسیده، قوام‌آباد، اکبرآباد، ابوالوردی و شهرهای مادرسلیمان و سعادت شهر می‌باشند.

جدول ۴. مراکز منظومه، مجموعه و حوزه در شهرستان پاسارگاد

منظومه	مجموعه	حوزه	دهستان	تعداد آبادی تحت پوشش (بالای ۱۰ خانوار)	جمعیت تحت پوشش
سعادت شهر ***	* ابوالوردی	** مادر سلیمان	مادر سلیمان	۲	۲۱۹۹
		ابوالوردی	ابوالوردی	۱	۱۷۰
	اکبر آباد	* نعیم آباد	سرپنیران	۱۰	۷۷۴
		قوام آباد	کمین	۷	۷۸۹۶
		اکبر آباد	کمین	۵	۱۶۹۳
		علی رسیده	کمین	۴	۹۶
	** سعادت شهر	سعادت شهر	کمین	۲	۱۴۳۵
۱	۲	۴	-	۳۱	۱۴۲۶۳

(*** مرکز شهرستان * مرکز شهری * مرکز دهستان)

شکل ۲. سطح بندی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان پاسارگاد

۶. نتیجه‌گیری

یکی از مهم‌ترین مسائلی که امروزه در هر کشور باید به آن توجه شود، چگونه توزیع خدمات در سطح روستاها می‌باشد. توجه به توسعه روستایی از طریق توزیع مناسب خدمات انجام می‌گیرد. امروزه چون روستاها از سطح جمعیتی متفاوتی برخوردارند، بنابراین از نظر توزیع خدمات نیز شرایط یکسان ندارند. روستاهایی که از جمعیت کمتری برخوردار می‌باشند، خدمات موجود در آن‌ها نسبتاً کم است. کمبود یا عدم وجود خدمات روستایی در مناطق مختلف می‌تواند زمینه مهاجرت‌های روستایی و به تبع آن پیدایش و تشدید مسائل و مشکلات در داخل شهرها را تشدید کند. در این مقاله وضعیت توزیع خدمات در سطح روستاهای شهرستان پاسارگاد مورد ارزیابی قرار گرفت. نتایج حاصل نشان می‌دهد که در این شهرستان ۱ مرکز منظومه ۳، مرکز مجموعه و ۷ حوزه روستایی وجود دارد. در بین مرکز حوزه‌های روستایی مذکور، نعیم‌آباد به دلیل شرایط مناسب به عنوان مرکز حوزه انتخاب شده است. البته در آینده با استقرار خدمات بیشتر در سطح این حوزه، می‌توان انتظار تبدیل آن را به مرکز مجموعه داشت. نکته مهمی که می‌توان به آن اشاره کرد نحوه تجهیز خدمات در سطح روستاهای شهرستان پاسارگاد می‌باشد که البته این مسئله باید با اولویت‌بندی و برنامه‌ریزی مناسب انجام گیرد؛ به عنوان نمونه براساس جدول (۳) این مقاله، بیش از ۵۰ درصد از جمعیت روستایی شهرستان پاسارگاد را روستاهای با جمعیت کمتر از ۱۰ نفر تشکیل می‌دهد و این روستاها، به این دلیل که از خدمات کمتری برخوردار می‌باشند، آسیب‌پذیری بیشتری دارند و می‌تواند روند مهاجرت‌های روستایی را تشدید نمایند. بنابراین اولویت اول باید در برنامه توسعه روستایی این شهرستان باشد روستاهای کم جمعیت باشد. نتایج این امر می‌تواند از تخلیه و غیر مسکونی شدن مناطق روستایی جلوگیری کند و از مهاجرت‌های روستایی بکاهد.

۷. منابع

۱. آسایش، حسین، ۱۳۷۱، **توسعه انسانی و چشم‌انداز آن در کشورهای اسلامی**، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۲۴، صص ۷-۸۰.
۲. بهروز، فاطمه، ۱۳۷۲، **توسعه روستایی**، جزوه درسی دوره دکتری دانشگاه تهران.
۳. رضوانی، محمدرضا، ۱۳۷۹، **ارزیابی سیاست سکونتگاه‌های مرکزی در برنامه‌ریزی و توسعه نواحی روستایی**، پژوهش‌های جغرافیایی، دانشگاه تهران، شماره ۳۵.
۴. شکویی، حسین، ۱۳۶۵، **جغرافیای اجتماعی شهرها**، انتشارات جهاد دانشگاهی.
۵. ضرابی، اصغر و پرزادی، طاهر، ۱۳۹۰، **سطح بندی سکونتگاه‌ها تعیین مراکز عملکردی محلی (مطالعه موردی: دهستان صاحب بخش زیویه شهرستان سقز)**، فصلنامه جغرافیا، دوره جدید، سال نهم، شماره ۲۸، صص ۱۷۹-۲۰۲.
۶. کلانتری، خلیل. ایروانی، هوشنگ و محمد وفائی نژاد، ۱۳۸۲، **سنجش سطح توسعه روستایی در شهرستان تربت حیدریه (۱۳۶۵-۷۹)**، مجله پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۴۴، صص ۴۱-۵۴.
۷. مطیعی لنگرودی، سید حسن، ۱۳۸۲، **برنامه‌ریزی روستایی با تأکید بر ایران**، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.
۸. معاونت برنامه‌ریزی استانداری فارس، **سالنامه آماری سال ۱۳۹۱ استان فارس**، انتشارات استانداری فارس.
۹. معاونت برنامه‌ریزی استانداری فارس، **شناسنامه آبادی‌های استان فارس**، انتشارات استانداری فارس.
۱۰. معاونت برنامه‌ریزی استانداری فارس، **نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ شهرستان پاسارگاد**.
۱۱. وثوقی، منصور، ۱۳۶۷، **سیاست‌های توزیع جغرافیایی جمعیت با تکیه بر مسئله مهاجرت‌های روستایی**، نامه علوم اجتماعی، انتشارات دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.

۱۲. وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۷۸، مصوبه نهایی الگوی سطح بندی مناطق و مراکز روستایی و استانداردهای و ضوابط ارائه خدمات روستایی کشور.

۱۳. وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۷۹، ساماندهی فضاها و مراکز روستایی خراسان، انتشارات جهاد کشاورزی خراسان رضوی.

۱۴. یاسوری، مجید، ۱۳۸۳، نظام سلسله مراتبی سکونتگاه‌ها و سطح بندی خدمات روستایی (نمونه شهرستان سرخس)، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره سوم، صص ۲۰۵-۱۸۹.

15. Agarwal, A.N & K. Lal., 1993, **economic of development and planning vikas publishing House** , Dehli-92.

16. Misra, R.P & et.al., 1978, **Regional planning and national development**, vikas publishing house, New dehl, 153.

17. Robinson, warren, c., 1975, **Toward socio- economic population planning**, population and development planning, new York.

18. Roucho Rodder, A., 1990, **Auto centric development in peripheral rural vegetate through strategy of locally integrated economic circuits: theory and methodology Applied Geography and development**, vol. 35.

19. sing , j.s., 1979, **world population policies**, united nation.

20. shamsoddini, A. & Mahdavi, M., 2011, **The performance of Masiri city in spatial Equalization for surrounding villages**, case central District of Rostam county, Iran, African Journal of Agricultural Research, vol. 6, N. 26, pp5793-5799.

21. susman paul., 1987, **spatial equality in cuba international journal of urban and regional and regional research**, vol. 11, No. 2.

22. unesco.,1996, **primary school buildings- normas and design**.